

K FILOZOFICKÝM OTÁZKAM PRESADZOVANIA SOCIÁLNYCH PRÁV

EVA SMOLKOVÁ, Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava, SR

SMOLKOVÁ, E.: On the Philosophical Issues of Implementing Social Rights
FILOZOFIA, 75, 2020, No 7, pp. 555 – 568

The issue of human rights and especially social rights is one of the most complex, intricate, and, at the same time, one of the most common topics of contemporary philosophy. It brings forward traditional philosophical themes of justice and equality, questions of bridging the moral and legal aspects of providing equal opportunities for everyone. The diversity of philosophical underpinnings of social rights allows theorists to grasp the issue from different perspectives and to introduce readers to the possibilities of accepting social rights such as the recognition of human dignity, equal opportunities, and equal chances in life. Social rights provide a way of restoring justice and opportunities for those who would not otherwise have it at all. In principle, however, it does not decide how social rights are designed, but how they are implemented and whether they are enforceable, ie, how the system of social services is set up in a state and what approaches states choose in implementing social rights and whether these adequately provide social guarantees for human existence, dignity, life, equal opportunities and prevention of social exclusion.

Keywords: Human rights – Social rights – Justice – Equality – Dignity of human existence

Myslím, že má-li člověk pochopit mocnou sílu skrytou v myšlence lidských práv, musí sám na sobě zažít, co to je, když jsou mu tato práva upírána.

Stanislav Sousedík

Na úvod

Problematika ľudských práv je jednou z najfrekvencovanejších tém v sociálnej filozofii a etike, má svoju nezastupiteľnú rolu pri tvorbe kritérií normativity tak v rovine morálnej, ako i právnej, a samozrejme súvisí s miestom a postavením človeka v ľudskej spoločnosti. Ľudské práva sú koncipované na základe presvedčenia o potrebe rovnakých šancí pre každého, vychádzajú z ideí rovnosti a predstáv o rovnosti šancí

pre všetky ľudské bytosti. Primárne ide o tie práva, ktoré obsahovala *Všeobecná deklarácia ľudských práv*,¹ ktoré sa premietli do ústav väčšiny demokratických štátov a sú ukotvené v medzinárodných zmluvách a dohovoroch. Pojem ľudské práva sa vzťahuje na označenie rôznych typov práv, ktoré sa označujú ako hospodárske / ekonomické, kultúrne a sociálne. V tomto článku sa budeme zaoberať najmä tými právami, ktoré obsahujú sociálne záruky dôstojnej ľudskej existencie a sústredíme sa na filozofické hľadisko problematiky, otázky spravodlivosti a rovnosti v rámci problematiky sociálnych práv. Budeme používať termín *sociálne práva* aj napriek tomu, že je výstižnejšie hovoriť ľudských právach, ktorých cieľom je vyrovnávanie sociálnych rozdielov. Pojem sociálne práva je totiž zaužívaný a používa sa v oficiálnych dokumentoch aj v názvoch príslušných úradov či komisie OSN. Sociálne práva sú tými právami, ktoré majú za cieľ zaručiť každému človeku dôstojnú existenciu, a teda taký rozsah základných životných podmienok, ktoré sú nevyhnutné pre dôstojný – môžeme použiť aj termín plnohodnotný – život. Uvedené práva sú síce odvodzované od *Všeobecnej deklarácie ľudských práv*,² ale historicky je väčšina z nich podstatne staršia. Ich filozofické korene siahajú do osvietenstva a ako sociálne práva sa začali na politickej scéne presadzovať v Európe koncom devätnásteho storočia.³

V kontexte problematiky ľudských práv treba povedať, že všetky ľudské práva „nadobúdajú podobu nárokov, oprávnení, slobôd, kompetencií, imunity“. Napriek tomu, že sa používajú vo vzťahu k ľudským právam rozlišovacie kritériá a delia sa na práva občianske, ekonomické, sociálne či kultúrne, všetky sú navzájom prepojené a hranica medzi nimi nie je ostrá. Väčšinou dokonca platí, že izolovane sa nemajú a nedajú uplatňovať, pretože majú väzbu na ostatné.⁴ Zároveň platí, že za počiatok presadzovania ľudských práv v demokratickej spoločnosti sa pokladá rok 1945. Systém ľudských práv nie je uzavretým systémom, preto ľudské práva postupne zahŕňajú

¹ *Všeobecná deklarácia ľudských práv*: Dostupné online na: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/slo.pdf

² V článku 25 *Všeobecnej deklarácie ľudských práv* sa píše: Každý má právo na životnú úroveň zabezpečujúcu jemu i jeho rodine zdravie a blahobyť vrátane potravy, šatstva, bývania, lekárskej starostlivosti a nevyhnutných sociálnych opatrení; má právo na zabezpečenie v nezamestnanosti, v chorobe, pri pracovnej nespôsobilosti, pri ovdovení, v starobe alebo v ostatných prípadoch straty zárobkových možností, ktoré nastali okolnosťami nezávislými od jeho vôle. Dostupné online na: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/slo.pdf

³ V roku 1881 kancelár Otto von Bismarck začal uskutočňovať sociálne reformy a zaviedol systém povinného poistenia pre tie skupiny obyvateľov, ktoré boli sociálne ohrozené. Cieľom bolo zabrániť hrozbám spojeným so sociálnymi problémami obyvateľov Nemecka a zaručiť spoločenskú stabilitu a sociálny zmier.

⁴ To sa prejavuje aj v praktickej rovine tým, že je zriadený Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva.

ňajú ďalšie skupiny osôb, ktoré v pôvodných dohovoroch neboli explicitne pomenované. Ako príklad môžeme uviesť osobitú ochranu detí, žien, starších ľudí osôb so zdravotným postihnutím a podobne.⁵

Sociálne práva

Sociálne práva upravujú sociálne záruky ľudskej existencie. Tieto práva sú nástrojom štátu a ich primárnym účelom je stať sa prevenciou sociálneho vylúčenia. V diskusiách o týchto právach sa používa rozdelenie na osem základných sociálnych udalostí, ktoré môžu v priebehu života človeka nastať a ktoré môžu mať vplyv na kvalitu jeho života. Je to rodičovstvo a materstvo, potreba zaopatríť rodinu, choroba alebo úraz, invalidita, staroba, smrť, nezamestnanosť a chudoba. Zavedenie sociálnych práv do štátnej legislatívy má za cieľ zaistiť každému občanovi, aby jeho životné podmienky boli dôstojné a fungoval systém sociálneho zabezpečenia tak, aby mu ich pomohol zvládnuť v prípade, že nemá ideálnu štartovaciu pozíciu, alebo v priebehu jeho života nastanú nepredvídateľné okolnosti či situácie, ktoré nie je schopný vlastnými silami zvládnuť. Ideovým základom takéhoto konceptu je predpoklad, že každý človek má právo rozvinúť svoje schopnosti, naplniť svoj potenciál a mať možnosť viesť dôstojný život.

Otázky, ktoré súvisia s právami jednotlivcov a usporiadaním spoločnosti, sa vo filozofii objavovali prakticky od jej vzniku. Budeme presadzovať názor, že filozofické, najmä morálne zdôvodnenia sú kľúčové aj pre zdôvodnenie ľudských práv a o ich spoločenskej potrebe nie sú v morálnej filozofii pochybnosti. Problémom je uchopiť, ktoré práva majú a musia byť považované za sociálne. Že to nie je jednoduché, dokazujú rôzne vymedzenia, a najmä interpretácie toho, čo je možné za sociálne právo považovať. Samo vymedzenie sociálnych práv je pomerne zložité, preto musíme siahnuť po základnej kategorizácii ľudských práv. Autorky T. Sedová a Z. Palovičová (Sedová, Palovičová 2017, 31) hovoria o „katalógu ľudských práv, kam zaraďujú substitučné práva (život, výživa, bývanie, zdravie, voda, primeraná životná úroveň). Pollmann a Lohmann (Pollmann – Lohmann 2017, 272) súhlasia, že ide o substitučné práva, ale upozorňujú na ich súvislosť s inými právami, napríklad zásadou rovnakého zaobchádzania. Nemecký teoretik M. Krennerich k sociálnym právam zaraďuje právo na život, výživu, bývanie, zdravie, vodu a primeranú životnú úroveň (Krennerich 2013, 10). Iní autori radia k sociálnym právam aj právo na prácu, právo na uspokojivé pracovné podmienky, právo na životnú úroveň a na rodinu. Ako vidieť z uvedeného, jednoznačné vymedzenie absentuje. Dôvodov je hneď niekoľko. Jednak je zložité stanoviť „hranicu“ medzi jednotlivými právami,⁶ pretože všetky ľudské

⁵ Bodom obratu bola v tomto kontexte Viedenská konferencia o ľudských právach v roku 1993.

⁶ Napríklad právo na vzdelanie je ťažké oddeliť od práva na sociálne zabezpečenie a právo na spravodlivé pracovné podmienky úzko súvisí s otázkami diskriminácie.

práva spolu súvisia a je problematické ich vymedziť tam, kde obsah pojmov nie je jednoznačný a termíny sú nejasné alebo viacznačné. Ak sa pozrieme napríklad na obsah termínu zdravie⁷ a slovné spojenie právo na zdravie, ktoré je uvedené ako sociálne právo, tento pojem vyvoláva viac otázok ako odpovedí.⁸ Podobné je to aj s vymedzením primeranej životnej úrovne či iných pojmov, ktoré navyše vždy treba vzťahovať s ohľadom na jednotlivca, ktorého sa týkajú.

Sociálne práva nie sú „predpisy, návody ani vzory“ a neurčujú, ako sa má spoločnosť zachovať pri ich implementácii, pretože tá závisí od inštitucionálneho zázemia a empirickej podoby spoločensko-politického konsenzu (Palovičová 2017, 69). Predpokladá sa, že implementácia sociálnych práv by mala pokrývať základné existenčné potreby každého človeka. Tie sa však v rozličných krajinách líšia. Zodpovednosť rešpektovať, chrániť a zaručovať ľudské práva majú štáty v kompetencii v rámci svojej suverenity, a táto zodpovednosť je horizontálna i vertikálna, čo znamená, že ide o zodpovednosť dovnútra i medzi štátmi (Kälin, Künzli 2008, 108). Zodpovednosťou štátu je vytvoriť podmienky na dôstojný život svojich občanov, a teda zabezpečiť služby spojené s ich výkonom. Niektorí americkí autori tvrdia, že sociálne práva predstavujú nezáväznú politickú výzvu, pretože tieto sú formulované všeobecne a vymožitelné len nepriamo (Krennerich 2013, 118). V literatúre o sociálnych právach sa často objavuje argument, že sociálne práva nie sú „skutočnými“ ľudskými právami (Krennerich 2013, 108 a n.). Dokonca sa argumentuje, že ide o povinnosti bohatých štátov, pretože náklady na implementáciu sociálnych práv zaťažujú štátne rozpočty⁹ a vyžadujú existenciu cielených politík a poskytovanie nákladných sociálnych a zdravotníckych služieb.

Problematika sociálnych práv je principiálne zložitejšia ako je to u práv občiansko-politických, ktoré sú známe ako klasické ľudské práva. Sociálnym právam sa zvykne hovoriť aj „ľudské práva druhej generácie“ a sú výdobytkom historického boja za emancipáciu a spravodlivosť. O sociálnych právach teda možno uvažovať ako o vymožených dôsledkoch. Väčšina z nich v určitej miere ovplyvnila spoločenské vzťahy v prospech tých, ktorí žiadne sociálne práva predtým nemali, alebo im boli upierané. Právne normy stanovia, nakoľko sa stanú súčasťou právneho poriadku toho-ktorého štátneho útvaru. Morálna filozofia a etika skúmajú mieru pozitivity (dobra) zákonov, ktoré vyjadrujú podľa zákonodarcu ľudské práva v súlade s ich mravnou

⁷ Zdravie je stav organizmu ktorý určujú medicínske kritériá, ktoré sú funkčnými kritériami. Reálne teda právo na zdravie nemôže byť distribuované, lebo je to individuálna dispozícia každého jednotlivca a definuje sa ako „stav úplnej telesnej, duševnej a sociálnej pohody“ Podľa: *Ústava Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO)*. Dostupné online na: <https://www.who.int/about/finances-accountability/funding/assessed-contributions/en/> (Navštívené: 22. 8. 2020).

⁸ Zastávame názor, že právo na zdravie nejestvuje, lebo zdravie nevie garantovať žiadny systém. Jestvuje len právo na zdravotnú starostlivosť, špecifikované v zákonných ustanoveniach vo vymedzenom rozsahu.

⁹ Publikácia autorov Holmes a Sustain nesie názov: *Náklady na práva: Prečo sloboda závisí od daní?*

predlohou. Ak budeme pokladať za jednoduché vymedziť morálny základ ľudských práv,¹⁰ a teda opodstatnenosť ich zavádzania do právneho systému, stretáme sa s problémom ich vymožitelnosti, teda právnym problémom. Vymožitelnosť závisí od viacerých faktorov, v prvom rade od toho, či a ako sú nastavené kompenzačné funkcie štátu a ako fungujú inštitúcie, ktoré majú zabezpečovať služby vo verejnom záujme. Akceptácia sociálnych práv štátom totiž automaticky neznamená, že tieto práva sú aj nárokovateľné či vymožitelné. Závisí to od rozsahu právneho politického zasahovania do systémov poskytovania služieb a od toho, či je alebo nie je zabezpečená ich finančná realizovateľnosť. Koncept sociálnych práv akoby závisel od dvoch základných faktorov, od toho, aký „obraz človeka“¹¹ má štát o svojom vlastnom občanovi a jeho sociálnych právach, a od toho, či sú vyčlenené zdroje na zabezpečenie sociálnych potrieb občanov. Preto sa jednotlivé modely od seba líšia a implementácia toho istého a tak isto deklarovaného práva má v rôznych štátoch rozdielnu podobu. Aktuálna podoba sociálnych práv v štáte závisí teda nielen od legislatívy, ale aj od kultúrnych a morálnych princípov platných v spoločnosti. Právna norma totiž môže viesť k deformácii právnej praxe realizovanej v tom-ktorom štáte.¹² Osobitne v podmienkach výrazných sociálnych nerovností môžu byť štrukturálne obmedzenia dôsledkom nerovnomerne rozložených príležitostí pre život a rozvoj. Každé z jestvujúcich sociálnych práv má svoje špecifiká a ich implementácia vyžaduje funkčnú stratégiu na úrovni štátu a predpokladá následné naformulovanie cieľov štátnej politiky a funkčných vlastností systému, ktorý takto vzniká.¹³

Je možné historicky uchopiť vznik jednotlivých sociálnych práv, ako aj dôvody, prečo sa postupne presadzovali na pozadí konkrétnych sociálnych pohybov. Sociálne práva sú označované aj ako „druhá vlna“ ľudských práv alebo práva „druhej generácie“. Väčšina teoretikov ich vníma pozitívne a ich zavádzanie posudzuje ako „dobro“, pozitívnu spoločenskú zmenu, aplikáciu princípov rovnosti a spravodlivosti. Prijímanie sociálnych práv štátom a ich implementovanie do právneho systému zvyšuje právne nároky občanov voči štátu a poskytuje určitým skupinám či jednotlivcom takú mieru slobody, ktorú by inak, vlastným pričinením a silami, dosiahnuť nemohli. Vznik takýchto normatívnych kritérií súvisí s otázkou rešpektu, ochrany a záruk, ktoré by mal

¹⁰ Nie každý autor morálne východiská ľudských práv vie a môže uchopiť. Tugendhat priznáva, že zdôvodniť mravné normy a ľudské práva, ktoré sú ich časťou, nedokáže, ale jeho empiristická metafyzika bez akcentu potreby spravodlivosti neumožňuje tieto myšlienkové východiská. Pozri E. Tugendhat: *Přednášky o etice*. Praha: Oikúmenh 2004.

¹¹ Tento termín používa M. Krennerich.

¹² V socialistických krajinách bolo právo na prácu pretransformované do povinnosti pracovať. Príkladov z nacistického Nemecka či Sovietskeho zväzu, ale aktuálne aj Severnej Kórey možno uviesť viac.

¹³ V rámci sociálneho zabezpečenia možno identifikovať tri systémy: 1. sociálne poistenie, 2. systém štátnej sociálnej podpory a 3. systém sociálnej pomoci pre občanov, ktorí sa ocitnú bez príjmu.

štát uplatniť voči svojim občanom. Tým je zároveň povedané, že sociálne práva sú v prenesenom zmysle slova implementáciou ideí rovnosti, a samozrejme spravodlivosti do právneho systému.

Morálny základ ľudských práv je odvodzovaný od osvietenstva a viazaný na vznik a presadzovanie princípov morálnej filozofie. Väčšina sociálnych práv však vznikala v konkrétnom historickom období na pozadí zlých skúseností so štrukturálnou nespravodlivosťou, často v reakcii na negatívne zmeny a zlé životné podmienky určitých sociálnych skupín ľudí. Vzhľadom na to, že jestvuje pomerne rozsiahla literatúra, venovaná kreovaniu sociálnych práv v európsko-americkej kultúrnej oblasti,¹⁴ najmä v priebehu devätnásteho a na začiatku dvadsiateho storočia na pozadí priemyselnej revolúcie, nebudeme túto historickú problematiku skúmať. Spomenieme však, že snaha napraviť sociálne rozdiely spôsobené chudobou je znakom demokratickej spoločnosti. Vzhľadom na to, že spoločenské procesy sú podmienené procesom kolektívneho učenia, menia sa aj predstavy o tom, koho sa majú a môžu týkať sociálne práva. Rozširujú sa (alebo sú vyňaté zo systému) skupiny osôb, ktoré majú nárok na konkrétny typ sociálneho zabezpečenia v rozličnom rozsahu. Vynárajú sa nové potreby špecifických skupín. Je teda nielen možné, ale aj veľmi pravdepodobné, že sociálne práva sa budú priebežne modifikovať, meniť zoči-voči novým typom hrozieb alebo faktorom nespravodlivosti, ktoré sa v modernej spoločnosti vynoria a budú vyžadovať sociálne riešenia.

Zmeny v spoločnosti, aj v súvislosti s ľudskými právami, prebiehajú nepretržite. To dokazujú aj takzvané práva „tretej generácie“ (Vasak 1977). V súvislosti s nimi sa hovorí o „tretej vlně ľudských práv“. Vznik týchto práv sa kladie do druhej polovice dvadsiateho storočia a dostali označenie kolektívne práva. Medzi ne sa zaraďuje právo na rozvoj, mier a čisté prostredie. Ako o ľudských právach sa o nich začalo uvažovať až v druhej polovici dvadsiateho storočia, niektoré sa v právnych systémoch etablovali až v deväťdesiatych rokoch. Väčšina z nich má nepopierateľnú väzbu na sociálne práva¹⁵ (Krennerich 2013, 20), aj keď diskusia v tomto smere ešte len prebieha.

Spomínali sme, že väčšina sociálnych práv vznikala v euro-americkom prostredí na základe konkrétnych skúseností, zoči-voči útlaku a sociálnej nespravodlivosti. Vznikali teda na základe skúseností. Takzvaná „tretia“ vlna ľudských práv vzniká inak, často aj bez negatívnej skúsenosti, presnejšie preto, aby sa negatívnej skúsenosti zabránilo. Právo na zdravé životné prostredie legislatívy štátov zavádzajú do svojich právnych poriadkov aj vtedy, keď nejestvujú negatívne skúsenosti s devastáciou životného prostredia, hoci v období klimatických zmien je to skôr ilúzia. Pri práve na zdravé životné prostredie i práve na rozvoj je evidentný ich sociálny rozmer. Garantom

¹⁴ A. Sen vo svojej publikácii *The Idea of Justice* spochybňuje, že historické počiatky ľudských práv sú plodom západnej tradície prirodzeného práva.

¹⁵ Ide o právo na rozvoj, na mier, na čisté (zdravé) životné prostredie či právo na garantovaný príjem.

týchto práv je opäť štát, ale postupne sa vynára potreba nadnárodného kontextu, a teda rovnakej (minimálne podobnej) implementácie v rôznych štátoch. Podľa Millera (Miller 1995, 186) „človek nepotrebuje víziu globálneho občianstva“, ale je žiaduce túto ideu preferovať, pretože etický partikularizmus vedie k prioritizovaniu vlastných občanov a ich záujmov, no práve v oblasti distribúcie prírodných zdrojov sa ukazuje, že „ak to znamená pokles životnej úrovne v bohatých krajinách, možno ju odmietnuť s argumentom, že povinnosti voči spoluobčanom sú dôležitejšie než tie, ktorými sú zaviazaní cudzincom“ (Palovičová 2014, 58).

Sociálne práva, spravodlivosť a princíp rovnosti

Zavádzanie daní a obmedzení pri vykonávaní určitých podnikateľských aktivít a záväzky štátu, aby vytvoril funkčný systém zdravotného či sociálneho poistenia, vyžaduje presmerovanie finančných tokov na aktivity, ktoré nie sú ziskové. To je hlavný dôvod, pre ktorý interpretácia ľudských práv, primárne tých sociálnych, závisí od distributívnych nástrojov, a to najmä v tých prípadoch, keď sú do distributívnej schémy zahrnuté aj nemateriálne statky implementované do systému sociálnej spravodlivosti.¹⁶ Záleží teda na vhodnej konceptualizácii pojmu spravodlivosť a rovnosť a na tom, ako a či vôbec sú nastavené pravidlá spoločenského usporiadania vo vzťahu k otázke spravodlivosti a rovnosti šancí. Napriek tomu, že pojmom akými sú dôstojný život či kvalita života¹⁷ rozumieme intuitívne, terminologicky zadefinovať ich nie je jednoduché (Gosepath 2001), nehovoriac o tom, že preferencie jednotlivcov sa môžu rôzniť.

V zásade platí, že problematika sociálnych práv je interdisciplinárna a v podstate väčšej miere než filozofické, sú známe politologické, právne, sociologické a ekonomické pohľady na danú problematiku. Filozofia, ako sme už naznačili, analyzuje problematiku sociálnych práv so zorného uhla spravodlivosti, čo ako sme predikovali je tradičná filozofická téma a úzko súvisí s problematikou rovnosti šancí. Morálna filozofia, konkrétne etika, pracuje v kontexte s problematikou ľudských práv s predstavami o spoločnom a individuálnom dobre.

Keďže, ako sme už naznačili, ide o jeden z najstarších problémov filozofie, neprekvapuje, že jestvuje niekoľko línií interpretácie spravodlivosti a možno identifikovať rôzne názorové prúdy. Bez ohľadu na to, ktorý je preferovaný, treba si uvedomiť, že všetky úvahy o spravodlivosti predpokladajú existenciu morálnych kritérií rozhodovania. Diskusia o tom, či je etická norma minimom tej právnej alebo naopak a o tom, že právne normy sa kreujú nezávisle od morálnych normatívnych kritérií, prebieha desaťročia. V kontexte problematiky sociálnych práv možno uchopiť obidva

¹⁶ Problém spravodlivosti sa netýka len materiálnych statkov.

¹⁷ V obidvoch prípadoch sa skôr vymedzuje, čo nie je dôstojný život a čo je choroba, než aby sa špecifikovali pojmy tak, ako sme ich uviedli.

prístupy. Je to rozhodovanie na základe morálnej skúsenosti, aj pri jej absencii. V zásade platí, že to, čo odporuje mravnému cíteniu je veľmi ťažké, ak nie nemožné presadiť ako normu, ktorá by aj reálne fungovala a bola akceptovaná. Je možné siahnuť po etickom diskurze a dopracovať sa ku koncenzu (Habermas 2003). Požiadavka, aby sme sa v prípade rozdielnych záujmov usilovali o dorozumenie v rámci diskurzívnej etiky je isto mravne prijateľná, niektorí autori však priznávajú, že „zdôvodniť mravné normy a ľudské práva, ktoré sú ich časťou, nedokážu (Tugendhadt 2004). Štátnych predstaviteľov zvyčajne nič nezaväzuje prizývať k diskusii aj tých, ktorých sa majú konkrétne opatrenia či zákonné normy týkať, spravidla sa diskusia vedie medzi predstaviteľmi ľavice a pravice. Zriedkakedy sa dáva prednosť komunikatívnemu jednaniu pred direktívnym, ak sa to deje, tak len v rámci politického diskurzu predstaviteľov štátu. Každé z jestvujúcich sociálnych práv má svoje špecifiká a implementácia každého jedného práva vyžaduje kreovať a manažovať iné inštitúcie. V tomto kontexte je ešte potrebné upozorniť na to, že vytvorené inštitúcie musia v záujme naplnenia cieľa presadzovať sociálne práva spolu aj efektívne komunikovať.¹⁸

Problematika spravodlivosti je z dejinno-filozofického hľadiska jednou z najstarších tém. Ideou spravodlivosti sa zaoberal už Aristoteles. Uvažovanie o rozdieloch medzi spravodlivým a nespravodlivým človekom na pozadí posudzovania spravodlivého konania ako zákonného konania je pre Aristotela charakteristické, rovnako ako úvahy o tom, aké rozhodnutia vo vzťahu k prerozdeleniu statkov sa pokladajú za spravodlivé, čo v Aristotelovom jazyku znamená primerané (Aristoteles 129 a n.). Hoci by bolo veľmi odvážne Aristotelove idey pokladať za základ konceptu ľudských práv, bol to práve on, kto upozornil na to, že nestrannosť neznamená rovnosť a ako prvý identifikoval základný rozdiel medzi korektívnou a distributívnou spravodlivosťou. K problematike rovnosti treba upozorniť na vklad mysliteľov Veľkej Francúzskej revolúcie, najmä Jeana-Jacquesa Rousseaua.¹⁹ Rozlíšenie vzťahu človeka ako bytosti, ktorá má konkrétnu vôľu a občana, bolo pre koncipovanie sociálnych práv v európskom kontexte kľúčové. Známy je jeho výrok, že vzájomný styk medzi ľuďmi vyžaduje premenu prirodzenej slobody na mravnú slobodu.

Problematika spravodlivosti a rovnosti príležitostí rezonovala vo filozofii prakticky od jej vzniku. „V súčasnom filozofickom diskurze sa vyprofilovali štyri hlavné línie interpretácie spravodlivosti: koncepcie distributívnej spravodlivosti sledujúcej

¹⁸ V rámci sociálneho zabezpečenia možno identifikovať tri systémy: 1. sociálne poistenie, 2. systém štátnej sociálnej podpory a 3. systém sociálnej pomoci pre občanov, ktorí sa ocitnú bez príjmu.

¹⁹ Rousseauove diskurzy o pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi (*Discours sur les Sciences et les Arts, Discours sur l'origine et les fondements de l'inegalite a Du Contract Social*) zásadne ovplyvnili chápanie rovnosti a spravodlivosti. Pozri Rousseau, J. J. (2010): *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.

princípy férovej distribúcie a redistribúcie“ (Palovičová 2014, 10). Z morálneho hľadiska sú dôležité tie právne otázky, ktoré majú presah do etickej roviny. „Právne dokumenty sú síce pre dodržovanie ľudských práv kľúčové, sú však niečím ako ‚vonkajším obalom‘, tvrdeniami, ktoré bez identifikácie morálnych súvislostí a väzieb, ktoré v spoločnosti fungujú historicky, alebo na základe skúsenosti,²⁰ vzbudzujú pochybnosti.“ Najčastejšie sa stretávame s pochybnosťami o tom, či niektoré články, napríklad *Všeobecnej deklarácie ľudských práv*, nepresahujú princíp univerzálnej platnosti ľudských práv, ktoré patria každému človeku práve preto alebo len preto, že je človekom. Z hľadiska filozofie to je téma, ktorou sa zaoberal John Locke, a neskôr Imanuel Kant, autori, ktorí pokladali človeka za vlastníka prirodzených práv. Thomas Hobbes a po ňom i John Rawls viazali práva človeka na existenciu spoločenskej zmluvy. Tradičia spoločenskej zmluvy je charakteristická pre všetky liberálne prístupy. Liberálne stanoviská sa však stali predmetom sporov o základné morálno-politické otázky a viedli k sformulovaniu komunitarizmu a zdieľaných hodnôt (presnejšie hodnotových orientácií), prostredníctvom ktorých možno zadefinovať spoločenstvo. Spôsob, akým sa definujú východiskové princípy platnosti ľudských práv, je zásadný pre otázky spravodlivosti, ľudské práva však tematicky pracujú, okrem princípu spravodlivosti, aj s ideou rovnosti, a to rovnosti v rôznych významoch.

Zvyčajne sa rozlišujú tri významy rovnosti. 1. *formálna* – ide o rovnosť pred zákonom, 2. *rovnosť príležitostí* v zmysle rovnakých šancí na získanie takých schopností alebo zdrojov, ktoré sú významné pre sledovania individuálnych záujmov, a 3. *rovnosť výsledkov*, ktorá sa týka vyhodnocovania distribúcie verejných statkov a bremien v určitom časovom úseku. Aká je teda jednotka rovnosti, respektíve nerovnosti? Dajú sa vôbec stanoviť a určiť porovnávacie kritériá, ktoré by umožňovali interpersonálne porovnávanie? Rawls je autorom modelu hypotetickej situácie počiatocnej pozície rovnosti, v ktorej je každý slobodný. Rovnosť je stav, v ktorom platí taká dohoda, ktorá je koncipovaná na základe princípov férovosti a spravodlivosti. Podľa toho by mala mať každá osoba rovnaké práva. Nerovnosti v príjmoch sú však reálne, čo v praxi znamená, že majetnejší by mali prispievať do systému viac. Rawls to pokladá za ospravedlniteľné (legitímne), pretože to prináša prospech aj znevýhodneným jedincom (Rawls 2007, 126). V kontexte problematiky sa ale nemožno spoliehať na kontraktualistické premisy, je možné rozšíriť teóriu spravodlivosti tak, aby sa dala zabezpečiť rovnosť príležitostí aj pre zraniteľné skupiny obyvateľstva? Pri presadzovaní sociálnych práv možno vychádzať z Rawlsových primárnych foriem dobra postavených na teórii spravodlivosti a slušnosti. V jej rámci sa špecifikujú férové podmienky racio-

²⁰ V kontexte práv takzvanej tretej generácie sme sa zmieňovali aj o tom, že je možné negatívnej skúsenosti aj predchádzať.

nálnej kooperácie slobodných a rovných bytostí (Rawls 2007, 27). Iní autori však presadzujú ako kritérium *vlastnenie statkov* (napríklad príjem), ďalší porovnávajú nerovnosti v jednotkách *blahobytu* (*well-fare*), čo ale indikuje subjektívny pocit dostatčnosti. A. Sen uvažuje v kategóriách *reálnych možností* (*capabilities*), pokladá demokraciu za „vládu na základe diskusie“ a „verejného zvažovania“ (Sen 2010, 325), čo je pravdepodobne inšpirované Tugendhatom, ale na rozdiel od jeho konceptu aj využiteľné pri implementácii sociálnych práv. Sen ponúka možnosť prekonať formálne štruktúry a kontraktualistické premisy, pretože do svojej koncepcie zapracoval aj požiadavku hodnotenia nespravodlivosti, aj keď zostáva nejasné, či je potrebné hodnotiť nespravodlivosť v oblasti spôsobilostí, alebo na základe funkčného zlyhania. Ako však zmerať spôsobilosti?²¹ Sen sám začal neskôr uvažovať o viacerých distributívnych pravidlách a zameral sa na návrhy ako urobiť spoločnosť spravodlivejšou. Zostáva však otázne, či je spôsobilosť dimenziou blahobytu a či je vôbec možné spravodlivosť hodnotiť.

Je vlastne možné vyvarovať sa preferovaniu vlastných záujmov a predsudkov a nastaviť kritériá spravodlivosti ako férovosti? (termín *spravodlivosť ako férovosť* používa A. Sen; Sen 2010, 54). Princípy spravodlivosti by mali byť výsledkom dohody slobodných, racionálne uvažujúcich ľudí, vedomých si svojich i cudzích záujmov, ktorí sa dohodnú na pravidlách koexistencie. Objektivita a nestrannosť by mali byť základom spravodlivosti (Rawls 2007). Implementácia princípov spravodlivosti však prináša množstvo rôznorodých problémov, z nich niektoré nemožno predvídať.

Dôležitá je stratégia implementácie princípov spravodlivosti pri vytváraní a manažovaní systémov sociálnej starostlivosti a zabezpečení spravodlivosti v sociálnych vzťahoch. Ponúkať konkrétne riešenia je potrebné na elimináciu všetkých nerovností, pritom niektoré môžu byť špecifické. Na tie systém musí vedieť operatívne reagovať. Treba voliť také koncepcné nástroje, ktoré sú k dispozícii, a zapracovať do systému istú mieru flexibility. Dokonale spravodlivá spoločnosť totiž nejestvuje a verifikáciu spravodlivosti môžeme urobiť len *post festum* prostredníctvom merateľných kritérií. A aj tie sú väčšinou kvantitatívne, a nie kvalitatívne. Práve preto potreba identifikácie sociálnych potrieb nepostačuje, musíme brať do úvahy rozdiely medzi jednotlivcami. Predstavy o rovnosti príležitostí sa u jednotlivcov líšia, limity sú dané pohlavím, vekom, sociálnou skupinou, v ktorej žijeme a ďalšími premennými, ktoré nás determinujú a podmieňujú odlišnosť potrieb. To implikuje odlišné formy dobra v záujme dosiahnutia tých istých cieľov, čo vyplýva z diverzity potrieb. Zabezpečovať prerozdelenie zdrojov je však v súčasnosti možné len vnútri systému, z čoho vyplýva, že mimo štátnych hraníc môžu byť princípy spravodlivosti bezpredmetné. Podľa Sena sú

²¹ Diskusia v tomto smere ešte len prebieha a najväčšou mierou k nej prispela W. Kuklysová 2005.

ľudské práva nárokmi jednotlivca na spravodlivú formu spoločenského poriadku, a tá by nemala byť zodpovednosťou len jedného štátu.

Všetky koncepty, ktoré sme predstavili, vykazujú principiálne uznanie rovnosti, reálne však len niekoľko autorov, medzi nimi Sen, Nussbaumová, a v neposlednom rade aj slovenské autorky Palovičová a Sedová, sa intenzívne snažili o to, aby upozornili na problém nerovnosti štartovacích podmienok, a to najmä u ľuď so zdravotným postihnutím. Zastávajú názor, že treba určiť objektívne kritériá a odpovedať na otázku, či pri distribúcii či redistribúcii má, alebo musí byť pozornosť venovaná aj postaveniu tých, ktorí sú adresátmi sociálnych práv. Z liberálnych kruhov však zaznieva názor, že je podstatný vzájomný pomer miery chudoby a bohatstva. Ten sa však môže meniť, napríklad pod vplyvom krízy sa štátna administratíva môže rozhodnúť, že sa systémy sociálneho a zdravotného zabezpečenia budú modifikovať v neprospech tých, ktorí sú odkázaní na ich služby.²²

Záver

Efektívna ochrana ľudských práv teda predpokladá efektívnu štátnu moc. Štáty prebrali úlohu ich garanta a musia zmluvný záväzok dodržať. Zmluvy o ľudských právach vzájomne zaväzujú zmluvné strany, takže každá zmluvná strana môže od tej druhej vyžadovať plnenie zmluvy. Oprávnenými a uprednostňovanými žiadateľmi sú však spravidla jednotlivci. Princíp vzájomnosti však v takom prípade zlyháva, pritom je pri presadzovaní práv nevyhnutný. Štátu, ktorý nedodríava ľudské práva, sa nijako nedotkne, keď druhá zmluvná strana reaguje tak, že nedodrí svoje ľudskoprávne záväzky.²³ To má však svoje dôsledky. Preto sa ľudské práva čoraz častejšie pokladajú za objektívne predpisy, ktoré ich – štáty – nezaväzujú k tomu, aby ich aj reálne implementovali (Pollmann – Lohmann 2017, 148). Právo poskytuje jeho držiteľovi určitý nárok a adresátov práva zaväzuje k určitému správaniu. Mať právo znamená, že niekto, v našom prípade štát, má určitú povinnosť a jednotlivec si ju môže nárokovať. Všimnime si, že zabezpečenie celoplošnej starostlivosti a tvorby podmienok na to, aby občania mohli sociálne práva využívať, nemá žiadne striktné predpísané pravidlá. Záväzné medzinárodné právne predpisy síce ukladajú štátom zapracovať ich do legislatívy, ale nepredpisujú ako.

Spôsoby presadzovania sociálnych práv sú veľmi rôznorodé. Naznačili sme, aké sú ciele ich implementácie. Sociálne práva ako také sú princípmi, normami a bez konkrétneho spôsobu ich presadzovania (Palovičová 2017, 68) sú len tézami, ku ktorým

²² Nedostatok zdrojov v systéme zdravotníctva rieši štátna administratíva vyňatím určitých diagnóz zo systému zdravotného poistenia a schválením systému doplatkov za výkony i lieky.

²³ Dalo by sa uviesť viacero príkladov, ale problém diskriminácie je jedným z tých, ktorý sa na štátnej úrovni a v rámci EÚ rieši rôznym spôsobom.

sa štát hlási. Premena abstraktných prostriedkov na spôsobilosti (*capabilities*),²⁴ snaha zabezpečiť dobrý – používa sa aj termín plnohodnotný – život svojim občanom je v súčasnosti plne v kompetencii štátu. Vytvorit' príležitosti aj pre tých, ktorí čelia nepriaznivým okolnostiam, by malo byť samozrejmé, veď štát sa prihlásil k akceptácii sociálnych práv, ktoré prislúchajú občanom na základe holého faktu, že sú jeho občanmi. Právo na právo (Arendtová 1996, 406) vyžaduje však patriť k určitému organizovanému spoločenstvu a garantovať si ľudské práva navzájom predpokladá akceptáciu ľudskej dôstojnosti či idey rovnakého rešpektu. Rola filozofie je v tomto kontexte daná, venuje sa analýze konceptuálnych a argumentačných problémov, normatívnosti ľudských práv a výkladu termínu ľudská dôstojnosť ako ústrednému pojmu ľudských práv, vzťahu ľudských práv a pojmov človek, osoba, autonómia a spravodlivosť (Palovičová 2015, 759 – 769). Ľudské práva totiž majú zabezpečiť, že sa k človeku vo všetkých jeho rolách bude pristupovať tak, aby ich mohol slobodne využívať. Sú to základné práva, ktoré majú zabezpečiť, že všetky oblasti spoločenskej praxe budú spĺňať také minimálne požiadavky, aby k nim mal každý človek prístup a aby v nich mohol realizovať svoje poslanie byť slobodným subjektom“ (Pollmann – Lohmann 2017, 175).

Ak má mať každý právo prežiť život podľa svojich predstáv, tak systém by mal riešiť aj otázku rovnakého prístupu k zdrojom, čo však neoliberalná spoločnosť, zameraná výhradne na zachovanie osobnej slobody a individuálneho sebaurčenia, odmieta. Neoliberalní myslitelia v otázke implementácie sociálnych práv nemenia svoje stanovisko a prioritizujú individuálnu zodpovednosť, ale sú si vedomí záväzkov, ku ktorým sa prijatím sociálnych práv zaviazali. V posledných rokoch preto presadzujú koncept efektívneho altruizmu,²⁵ ktorý vyzýva v mene zamedzenia utrpenia či chudoby k darcovstvu finančných prostriedkov charite. Tá, v podobe mimovládnych organizácií, má kompenzovať tie služby, ktoré by mal zabezpečovať pri implementácii sociálnych práv štát. „Právo na nezávislý život ruka v ruke s inými ľudskými právami založenými na idej ľudskej dôstojnosti nemôže zabezpečiť akokoľvek dobre myšlená charita, ale výlučne ústretová politika štátu“ (Sedová, Palovičová 2018, 131). Aj keď nie je v kompetencii filozofie posudzovať, či je socioliberalný systém preferovaný v krajinách Európskej únie spravodlivejší voči odkázaným skupinám osôb a štátna sociálna a či zdravotná politika dôsledne uplatňuje princípy rovnosti šancí, dá sa identifikovať, že kompenzačné funkcie štátu sú nakoncipované v prospech väčších skupín

²⁴ Tento pojem zavádza Sen, čím zároveň spochybňuje Rawlsov pojem rovnosti príležitostí.

²⁵ Pozri Foltin, M.: Zdôvodnenie ľudských práv v koncepcii efektívneho altruizmu. *Filozofia*, 74 (8), 622 – 636.

osôb a systém verejných zdrojov²⁶ umožňuje väčšiu dostupnosť sociálnych a zdravotníckych služieb.

Vytvorenie materiálnych podmienok pre implementáciu sociálnych práv sa ukazuje ako podmienka efektívneho presadzovania sociálnych práv, a teda dostupnosti služieb, ktoré sú kľúčové pre vymožitelnosť sociálnych práv. V takomto systéme tvorbu systému služieb vo verejnom záujme determinuje princíp solidarity, ktorý ako primárne morálna hodnota umožňuje tvorbu verejných zdrojov a prístup k zdrojom aj pre tých, ktorí sa na ich tvorbe nepodieľajú, lebo nemôžu. Dostupnosť služieb by totiž mala byť samozrejماً v prípade akéhokoľvek ohrozenia či individuálnej potreby. Nárokovateľnosť či vymožitelnosť podmieňuje štruktúra oprávnení, a tie závisia od kompetencií, ktoré tvoria základný predpoklad pre činnosť právnych predstaviteľov či úradov (Pollmann – Lohmann 2017, 183).

Právo na sociálne zabezpečenie, zdravotnú starostlivosť, dôstojný život či zdravé životné prostredie by teda malo byť koncipované na základe hodnôt. Ukazuje sa však, že by malo ísť o hodnoty, ktoré fungujú v rámci spoločnosti a jej kultúry dlhodobo a sú jej súčasťou. Akceptácia individuálnych potrieb a požiadaviek sa buduje na základe rešpektu, teda uznania a akceptácie človeka, a priznaním práva rozhodovať o sebe. Akceptácia sociálnych práv je uznaním ľudskej dôstojnosti, rovnosti príležitostí a rovnosti šancí (Pollmann – Lohmann 2017, 188) a je aj cestou nápravy nespravodlivosti a možnosti voľby pre tých, ktorí by ju inak vôbec nemali.

Literatúra

- ARENDOVÁ, H. (1996): Pôvod totalitarizmu. Praha: Oikomenh.
- ARISTOTELES. (2011): Etika Nikomachova. Bratislava: Kalligram.
- FOLTIN, M. (2019): Zdôvodnenie ľudských práv v koncepcii efektívneho altruizmu. *Filozofia*, 74 (8), 622 – 636. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.8.3>
- GOSEPATH, S. (2001): Soziale Menschenrechte. In: Frank, Th. et al. (Hrsg.): *Soziale Menschenrechte – die vergessenen Rechte?* Berlin: Verlag Dr. Köster, 15 – 42.
- HABERMAS, J. (2003): *The Future of Human Nature*. Cambridge: Polity Press.
- HOLMES, S., SUNSTEIN, C. R. (1999): *The Costs of Rights: Why Liberty Depends on Taxes*. New York: W. W. Norton & Company.
- KÄLIN, W., KÜNZLI, J. (2008): *Universeller Menschenrechtsschutz*. 2. Auflage. Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag.
- KRENNERICH, M. (2013): *Politik und Bildung Soziale Menschenrechte Zwischen Recht und Politik*. Frankfurt am Main: Wochenschau Verlag.
- KUKLYS, W. (2005): *Amartya Sen's Capability Approach: Theoretical Insights and Empirical Applications*. Berlin: Springer.
- MILLER, D. (1995): *On Nationality*. Oxford: Oxford University Press.
- POLLMANN, A. – LOHMANN, G. (eds.) (2017): *Ľudské práva – interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram.

²⁶ Princíp tvorby verejných zdrojov na základe princípu solidarity považujú neoliberalní myslitelia za nespravodlivý, keďže doň primárne prispievajú tí, ktorí z neho nečerpajú.

- NOZICK, R. (1997): Distribuční spravedlnost. In: Kiss, J.: *Současná politická filosofie*. Praha: Oikoymenh, 205 – 238.
- NUSSBAUM, M. (2007): *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2017): *Ambivalentnosť ľudských práv a neurčitost' ich pojmu z pohľadu filozofie*. Bratislava: VEDA.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2015): Ambivalentnosť ľudských práv z pohľadu filozofie. *Filozofia*, 70, (9), 759 – 769.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2013): Senova teória spravodlivosti. *Filozofia*, 68, (4), 265 – 275.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2014): *Spravodlivosť ako problém sociálnej filozofie*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- RAWLS, J. (1995): *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing.
- RAWLS, J. (1997): *Politický liberalizmus*. Prešov: Slovacontact.
- RAWLS, J. (2007): *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava: Kalligram.
- ROUSSEA, J. J. (2010): *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- SEN, A. (2010): *The Idea of Justice*. London: Penguin Books.
- SEDOVÁ, T. (2008): K pojmu ľudskej prirodzenosti a kultúry a k ich funkcii v sociálnom poznaní. *Filozofia*, 68 (8), 657 – 669.
- SEDOVÁ, T., PALOVIČOVÁ, Z. (2018): *Zdravotné postihnutie v kontexte ľudských práv. Filozofická reflexia*. Bratislava: Veda.
- SOUSEDÍK, S. (2010): *Svoboda a lidská práva a jejich přirozený základ*. Praha: Vyšehrad.
- TUGENDHAT, E. (2004): *Přednášky o etice*. Praha: Oikúmené.
- VASAK, K. (1977): Human Rights: A Thirty-Year-Struggle: the Sustained Efforts to give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights. *UNESCP Courier*, 30 (11), 29 – 32.
- VŠEOBECNÁ DEKLARÁCIA ĽUDSKÝCH PRÁV. Dostupné na: <https://www.gender.gov.sk/wp-content/uploads/2012/06/UDHRvSVK.pdf> (Navštívené: 20. 6. 2020).

Táto práca vznikla v rámci projektu VEGA 2/0049/20 *K idei ľudských práv – koncepty, problémy, perspektívy*.

Eva Smolková
Filozofický ústav SAV
Klemensova 1
813 64 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: smolkovaeva@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1450-8692>